

NİZAMÎ'NİN HAMESİNDEKİ EĞİTİCİ VE ÖĞRETİCİ NİTELİKTEKİ ÖĞÜTLER

Yrd. Doç. Dr. Abdüsselam BÂLG EN

VI. /XII. yüzyılda yaşayan ve İran edebiyatında destanı mesnevi türünün Firdavsî'den sonraki en büyük temsilcisi sayılan Abû Muhammed İlyâs b. Yûsuf b. Zaki b. Mu'ayyad Nizamî, değişik konularda kaleme aldığı beş mesneviden oluşan (Panc Ganc) adlı hamesiyle, gerek çağdaşlarına, gerekse kendisinden sonra bu türde eser veren birçok İranlı ve Türk şairine öncülük etmiştir.

Şiirlerindeki sağlam ve akıcı üslubu, değişik konulardaki kapsamlı bilgisi, güçlü bir yaratıcılığın ürünü olan zengin ve orijinal mazmunları ile İran edebiyatının birinci derecedeki şairleri arasında yer alan Nizâmî'nin yaşamı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Hatta bu büyük şairin doğum yeri, doğum ve ölüm tarihi gibi bellibaşlı hususlarda günümüzde bile birbirinden oldukça farklı görüşler ileri sürülmektedir.

Gerek eserlerindeki çeşitli ifadelerinden, gerekse birçok tezkire yazarının kayıtlarından, Nizâmî'nin Gence'li olduğu ve yaşamının büyük bir kısmını orada geçirdiği açıkça anlaşılmakta ise de, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başta Amin Ahmed Râzî (Haft iklim) ve Lutf 'Alî Beg Azar (Âtaşkada) gibi bazı tezkireciler, şairin Kum şehrinde doğup orada yaşadığını kaydetmişlerdir. Nizâmî'yi Kum şehrinde gösteren tezkirecilerin bu husustaki en önemli dayanağı, şairin İkbâl-nâma adlı mesnevisine sonradan ilâve edildiği, anlaşılan ve eserin eski nüshalarında mevcut olmayan aşağıdaki iki beyittir:

چو در گرچه در بحر گنجہ گعم ولی از قہستان شہر قعم¹
بتقرش دہی هست تا نام او نظامی از آنجا شدہ نام جو

"Her ne kadar inci gibi Gence denizinde garkolmuşsam da Kum şehrinin Kuhistân'mdanım. Tafraş kapabasmda "Tâ" adında bir köy vardır. Nizamî adını oradan almıştır."

1 Nizamî, *İkbâl-nâma*, Vahid-i Dastgirdî yayını, Tahran, h.ş. 1317, s. 29.

Bu kayda rağmen, Nizâmî'nin Azerbaycan Atabeği Kızıl Arslan'm daveti üzerine bir kez Gence'ye 30 fersah uzaklıktaki bir yere gitmesi dışında, Gence'den hiç ayrılmadığı anlaşılmaktadır².

Nizâmî'nin doğum ve ölüm tarihleri konusu da tam olarak aydınlatılamamış olmakla birlikte, yaklaşık 535-545 /1140-1150 yılları arasındaki bir tarihte dünyaya geldiği, hamsesinin son mesnevisi olan İkbâl-nâma'yi 599 /1202 yılında tamamladığı ve bu sırada 63 yaşında olduğu dikkate alınarak da 599-610/1202-1213 yılları arasında öldüğü kabul edilmektedir.

Gerek ilk mesnevisi olan Mahzan. al-Asrâr'daki gerekse diğer eserlerindeki ifadelerinden, Nizâmî'nin, dünya nimetlerine yüz • çevirerek zahidâne bir yaşam sürdüğünü ve tasavvufa yöneldiğini görmekteyiz. Şair özellikle, nisbeten genç bir yaşta kaleme aldığı Mahzan al-Asrar'da ahlakî ve tasavvufî konulara ilişkin görüşlerini, riyazet ehli bir sufinin içtenliği ile ifade ve telkin etmiştir.

Bu yazımızda başta Mahzan al-Asrâr olmak üzere Nizâmî'nin eserlerinin ahlakî, eğitici ve öğretici (didaktik) yönü üzerinde durarak, özellikle şairin çeşitli vesilelerle oğlu Muhammed'e ve devrin bazı hükümdarlarına verdiği öğütlerin ne gibi pedagojik mesajlar taşıdığını vurgulamaya çalışacağız. Ancak bu konuya girmeden önce Nizâmî'nin hamsesini oluşturan mesnevilerin konusu, kapsamı, vezni ve beyit sayısı ile bunları hangi hükümdarlar adına yazdığı gibi hususlara kısaca değinmen yararlı olacağı kanısındayız.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Nizami, yaşamının hemen hemen tamamını Gence'de geçirmiş, başta Azerbaycan ve Musul Atabegleri olmak üzere Şirvan, Erzincan ve Marâğa'da hüküm süren hükümdarlarla ilişkide bulunmuş ve mesnevilerinden her birisini onlardan birisine sunmuştur. Şairin hamsesinde bulunan beş mesnevi ve bu eserlerin adlarına ithaf edildiği hükümdarlar yazılış tarihi itibarıyla şu şekilde sıralanabilir:

1) *MAHZAN AL-ASRÂR*: 2260 beyit dolayında olan irfanî ve ahlakî nitelikteki bu mesnevi, 570/1174 yılında Erzincan'da hüküm süren Mengüçük sülâlesinden Falır al-Dîn Bahrâmşâh b. Davud'a sunulmuştur. Nizâmî'nin tasavvufî konulara ilişkin görüşlerinin yer aldığı bu eserde, Hakim Sanâî'nin Hadîkat al-Hakîka adlı irfanî mesnevisinin açıkça etkisi görülmektedir³. Mesnevi (sarîf) bahrinde yazılmıştır,

2 Vahîd-i Dastgirdî, *Ganchna-i Gancavî ya daflar-i haftum-i Hakim Nizâmî-yi Gancavî*, Tahran, h.ş. 1318, s. ۱۰۰.

3 Ahmed Ateş, "Nizâmî", *İA*, C. IX, s. 322.

2) *HUSRAV U ŞİRİN*: Sâsânî hükümdarı Husrav-i Parvîz'in yaşamını ve Ermen ülkesinin kadın hükümdarı Mihîn Bânü'nun yeğeni Şîrîn ile arasında geçen aşk macerasını konu alan bu mesnevi, 576/1180 yılında tamamlanmış ve önce Atabeg Şams al-Dîn Muhammed Cihan Pahlivân b. İldeniz (568-581 /1172-1185) adına yazılmış, daha sonra şair tarafından yapılan bazı değişikliklerle Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Arslan'a (573-590/1177-1194) sunulmuştur. 6500 beyit civarındaki bu eserde Nizamî ayrıca Atabeg Şams al-Dîn Muhammed'in kardeşi ve halefi olan Muzaffar al-Dîn Kızıl Arslan b. İldeniz'den (581-587/1185-1191) de övgüyle söz etmiştir. Eser (hazac-i musaddas-i makşür) bahrinde kaleme alınmıştır.

3) *LAYLÎ U MACNÛN*: Konusunu ve kahramanlarını Arap edebiyatındaki romantik bir aşk hikâyesinin oluşturduğu bu mesnevi, 584/1188 yılında Şîrvânşâh Abû'l-Muzaffar Absitân b. Manûçihir adına ve onun arzusu üzerine yazılmış olup 4700 beyit kadardır. Ancak yeni nüshalarda sonradan yapıldığı anlaşılan ilâveler sonucu beyit sayısı 5100'e yükselmiştir. Bu mesnevi (hazac-i musaddas-i ahrab-i makbuz) bahrindedir.

4) *HAFT PAYKAR* : Haft Gunbad ve Bahrâm-nâma adlarıyla da bilmen ve 593/1196 yılında Marâğa'nın Türk hükümdarı 'Alâ' al-Dîn Körp Arslan b. Aksungur'un adına yazılan bu mesnevîde, Sâsânî hükümdarı Bahrâm-ı Gür'un efsanelerle dolu yaşamı, av maceraları ve yedi ülkenin yedi hükümdar kızı için birer saray yaptırarak onlarla evlenmesi gibi konular usta bir hikâyecilik tekniği ve geniş bir hayal gücüne dayanılarak anlatılmıştır. Mesnevi 5100 beyit dolayında olup (hafif-i salîm-i mahhün-i maktû^c) bahrinde yazılmıştır.

5) *İSKANDAR-NÂMA* : İskender'in tarihî, destanî ve efsanevî kişiliğinin anlatıldığı bu eser 10.500 beyit dolayında olup a) Şaraf-nâma b) İkbâl-nama olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Rum ülkesinin padişahı olan İskender'in soyundan başlayarak, onun karanlıklar ülkesine gitmesi ve oradan tekrar Rum ülkesine dönmeye kadar süren fetihlerini konu edinen Şarâf-nâma, yaklaşık 6800 beyitten ibaret olup Azerbaycan Atabeglerinden Nuşrat al-Dîn Abû Bakr b. Muhammed Cihan Pahlivân (587-607/1191-1210) adına kaleme alınmıştır.

İskender'in daha çok bir filozof ve peygamber olarak tasvir edildiği İkbâl-nâma ise, Musul Atabeglerinden 'İzz al-Dîn Abû'l-Fath

Mas'ûd b. Nûr al-Dîn Arslan'a (607-615/1210-1218) sunulmuş olup 3680 beyit dolayındadır. İskandar-nâma'nin her iki bölümü de (mutakârib-i muşâmman-i makşûr) bahrinde kaleme alınmıştır.

Nizâmî'nin, hamsesini oluşturan bu beş mesnevinin dışında bir de divanı olduğu bilinmekle birlikte bu eser günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Şairin muhtelif şiir mecmualarında dağınık halde bulunan bazı kaside, gazel ve rubailerini Vahîd-i Datsgirdî tarafından "Ganctna-i Gan-cavî" adlı bir kitapta toplanarak 1318/1939 yılında Tahran'da yayınlanmıştır. Dastgirdî daha önce de (1314-1317/1935-1938 yılları arasında) en eski 30 nüshasını karşılaştırmak suretiyle Nizâmî'nin hamsesini yayınlamıştır. Eserin anlaşılması güç beyitlerini dipnotlarda etraflı olarak açıklayan yazar, Nizâmî'nin bütün eserlerini yayınlamakla bilim dünyasına önemli bir hizmette bulunmuştur.

Burada, Nizâmî'nin şair kişiliğinden ve sonraki şairler üzerindeki etkisinden de kısaca söz ederek asıl konumuza geçeceğiz. Mesnevilerinde ele aldığı konuları kapsamlı bir biçimde, tutarlı ve akıcı bir üslupla ifade etmedeki başarısından, Nizâmî'nin esaslı ve iyi bir eğitim gördüğünü ve başta tarih, astroloji, tıp, ahlâk ve felsefe olmak üzere devrinin belli-başlı ilimlerinde derin bir dilgiye sahip olduğunu tahmin etmek güç değildir. Bunun yanısıra şairin zengin hayal ve ifade gücü ile orijinal mазmunlar yaratmadaki hüneri de ölümsüz eserler meydana getirmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Nizamî çeşitli konulardaki engin bilgi birikimini, şairlikteki ustalığıyla birleştirerek birbirinden güzel beş mensevi yazmış ve hamse yazarlığında bir çığır açarak, bu alanda kendisinden sonra gelen Amir Husrav-i Dihlavî (öl. 725/1324), H'âcü-yi Kirmânî (öl. 753/1352), Nûr al-Dîn 'Abd al-Rahmân Câmî (öl. 898/1492) ve Hâtifi-yi Harcardî (öl. 927 /1520) gibi şairlere öncülük etmiştir. Türk edebiyatında da hamse sahibi olan Mîr 'Ali Şîr Navâ'î (öl. 907/1501), Hamdullah Hamdi (öl. 909/1503), Taşcah Yalıya Bey (öl. 990/1582) ve Nev'î-zâde Atâ'î (öl. 1045 /1635) gibi şairlerin eserlerinde, gerek konu gerekse üslup ve biçim yönünden Nizâmî'nin hamsesinin etkisi açıkça görülebilmektedir⁴. Daha sonraki yüzyıllarda da birçok. İranlı ve Türk şairi, Nizâmî'nin hamsesine nazireler yazmaya çalışmışlar ancak bunlardan hiçbirisi Nizâmî'ninki düzeyine ulaşamamıştır.

4 Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I. cilt, TTK, Ankara 1973. bkz. s. 107 v.d. "Türk Edebiyatında Hamse" ile s. 226 v.d. "İran Edebiyatında Hamse" bölümleri.

NİZAMÎ'NİN ESERLERİNİN AHLAKÎ VE EĞİTİCİ YÖNÜ

Alçakgönüllü, insanları seven, dalkavukluktan hoşlanmayan dü-rüst bir şair olan Nizamî, eserlerinde çeşitli vesilelerle ifade ettiği gibi daima sade ve gösterişten uzak bir yaşamı tercih etmiş ve maddi çıkar beklentisiyle asla bir hükümdara övgüde bulunmamış, hatta zaman zaman onları eleştirmekten de çekinmemiştir. Her ne kadar hamesini oluşturan mesnevilerin her birisini bir hükümdara sunmuş ve karşılığında onlardan bazı armağanlar kabul etmiş ise de çağdaşı olan birçok ünlü şairin aksine, şairliği bir geçim kapısı olarak görmemiştir. Eserlerini genellikle hükümdarların ricası üzerine kaleme alan şair, onları överken aşırılığa kaçmamaya özen göstermiş, bu tutumuyla da sözkonusu hükümdarların saygı ve güvenini kazanmıştır.

Nizamî'nin eserlerinin ahlâki ve öğretici yönüne geçmeden, önce İran edebiyatında "pand u andarz" olarak adlandırılan edebi türün tarihsel gelişimine kısaca değinmek istiyoruz. Felsefi, ahlâki ve öğretici nitelikteki konuların öğüt verme yoluyla işlenmesi, İran edebiyatında, kökleri İslamiyet öncesindeki Pahlavi dönemine kadar uzanan eski bir gelenektir.

Sâsânîler sülalesinin kurucusu olan Ardaşîr'in siyaset ve ülke yönetimi hususunda kendisinden sonra gelecek hükümdarlara uyarıda bulunmak ve onlara yol göstermek amacıyla yazdığı "Andarz-nâma-i Ardaşîr-i Bâbakân" öğüt türünün en eski örneklerinden birisidir.

Bilindiği gibi Sâsânîler devresi İslamiyetten önceki İran edebiyatının en parlak dönemidir. Bu dönemde Pahlavi dilinde pek çok eser telif edildiği gibi komşu ülkelerden, özellikle de Hindistan'dan getirtilen bazı kitaplar da bu dile çevrilmiştir. Bu kitaplardan birisi de aslı Hindli filozof Bidpây (Beydeba) tarafından Sanskritçe olarak yazılan ve Nuşîravân zamanında Barzüya Hakim tarafından Pahlavi diline çevrilen "Kalîla ve Dimna" dir. Konusunu hayvanlar arasında geçen çeşitli hikâyelerin oluşturduğu bu eser de didaktik mahiyette olup devlet adamlarına siyaset ve ülke yönetimi gibi hususlarda yol göstermek amacıyla yazılmıştır. İslamiyetten sonraki dönemde 'Abdullâh İbn-i Mukaffa (öl. 142 /759) tarafmdan Arapçaya çevrilen Kalîla ve Dimna'nin daha sonraları Yeni Farsçaya (Darî) yapılmış muhtelif çevirileri vardır.

İslamiyetten sonra gerek konu gerekse biçim yönünden Arap edebiyatının etkisi altında gelişen Yeni Farsça döneminin ilk büyük şairi sayılan Rûdakî-yi Samarkandî (öl. 329-940) de Kalîla va Dimna'yi manzum olarak Farsçaya çevirmiştir. Aslı günümüze ulaşmayan bu eserin

bazı beyitlerine Asadî-yi Tüsî'nin (öl. 465 /1072) Luğat-i Furs'ünde rastlamaktayız. Rudâkî'nin divanında ahlakî ve öğretici nitelikte birçok kıtalar ve eğitici öğütler vardır.

Samanlılar devrinin Rûdakî ile Firdavî arasındaki dönemde yetişen en büyük şairi sayılan Abû Şakür-i Balhî (öl. 336 (941 den sonra) "Afarîn-nâma" adlı ahlakî ve öğretici mahiyetteki eseri ile İran edebiyatında didaktik mesnevi türünün öncülüğünü yapmıştır. Bu' eserin de aslı kaybolmuş, dağınık haldeki bazı beyitleri, tezkireler ve bazı şiir kitapları aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Sayıları 300'e varan bu beyitlerin çoğunluğu hikmet, ahlâk ve eğitim konularına yönelik öğütlerden ibarettir.

İran edebiyatında Nizâmî'den önce eserinde felsefî, ahlâkî ve pedagojik konulara yer veren en büyük şair kuşkusuz Firdavî'dir (öl. 411-416/1020-1025). İslamiyet sonrası İran edebiyatının en büyük temsilcisi olduğu kabul edilen Firdavî'nin, kendisine dünya çapında ün kazandıran "Şâh-nâma" adlı ölümsüz eseri, aslında İran'ın İslamiyet öncesindeki hükümdarlarının tarihini konu alan manzum bir destan olmakla birlikte, felsefî, ahlâkî ve didaktik bakımdan da önemlidir. Şair eserinde kendisinden önce bu konuda yazılmış kaynaklardan yararlandığı gibi, akıl ve bilginin övülmesi, iyiliğin ve doğruluğun önemi, güçlükler karşısında sabırlı olma, Tanrının verdiği nimetlere şükretme, vefalı, adaletli ve cömert olma, konukseverlik ve ikramda bulunma, kötü huyun, yalan söylemenin, bencilliğin ve cimriliğin yerilmesi gibi konularda kendisi de felsefî, ahlâkî ve eğitici türden öğüt ve telkinlerde bulunmuştur. Bu öğütlere daha çok hükümdarların ve destan kahramanlarının hayat hikâyelerinin sonunda yer veren Firdavî, bu yönüyle Nizâmî'ye de öncülük etmiştir.

Firdavî'den sonra gelen ve onun Şâh-nâme'sini taklit ederek "Garşâsb-nâma" adlı 9000beyitlik destanı bir mesnevi yazan Asadî-yi Tüsî'nin eserinde de iyilik, bağış, sevinç ve mutluluk, sabır ve tedbir, bilgi ve sanat, gençlik ve yaşlılık, cimrilik ve cömertlik, çalışıp çabalama, akıl ve ruh, kötü huyluluk, boş konuşma, kıskançlık ve başkalarında kusur arama gibi değişik konularda ahlâkî ve öğretici mahiyette birçok öğütler ve hikmetli sözler bulunmaktadır. Garşâsb-nâma'nin öğütlerle ilgili olan kısımları Raşîd Yâsamî tarafından derlenerek "Andarz-nâma" adıyla yayınlanmıştır.

Nizâmî'ye gelinceye kadar, bu türde eser yazan diğer birçok şair arasında Nâşır-ı Husrav (öl. 453 /1061) ve 'Omar Hayyâm'ı (öl. 517 /

1123) gösterebiliriz. Nâşır-ı Husiav'ın "Rûşanâ'î-nâma" adlı mesnevisi hikmet ve öğüt türünün en güzel örneklerinden birisidir. °Omar Hayyâm da rubailerinin birçoğunda felsefi ve ahlakî konularda birçok öğüt ve telkinlerde bulunmuştur.

Amir °Unsur al-Ma°âlî Kaykâvüs b. Vaşmgir'in, oğlu Gîlânşâh'a ülke yönetiminde yol göstermek amacıyla 475 /1082 yılında kaleme aldığı "Kâbüs-nâma" de "pand u andarz" türündeki mensur eserlerin en ünüsüdür. Yazar eserinin sonunda, bu kitapta oğluna vermiş olduğu öğütleri kendisinin de yaşamı boyunca uyguladığını belirtmiştir.

İran edebiyatında böylesine köklü bir geçmişe sahip olan didaktik şiir, Nizâmî ile doruk noktasına ulaşmıştır. Öyleki onun beş mesnevisinde de ahlâkî ve pedagojik bir ders vermeyi amaçlayan birçok hikâyeler, sayısız hikmetli sözler ve öğütler bulunmaktadır.

Hamsedeki beş mesneviyi ayrı ayrı ele aldığımızda, bu türden eğitici ve öğretici nitelik taşıyan unsurların oranının, eserlerin konusuna ve yazılış amacına göre farklılıklar gösterdiğini görüyoruz ki böyle olması da doğaldır. Örneğin hamsenin ilk mesnevisi olan Mahzan al-Asrâr, tasavvufî nitelikte bir eser olduğu için, şairin daha çok ahlâkî, felsefi ve irfanî konulardaki düşüncelerini, tasavvufun temel prensiplerine ilişkin görüşlerini içerir. Kısacası eserin yazılış amacı, okuyucuya dinî, ahlâkî ve felsefi telkinlerde bulunmaktır.

Mahzan al-Âsrâr klasik mesnevi formuna uygun olarak tevhid, münâcât ve na't gibi bölümlerden sonra, eserin yazılış nedeninin açıklanması ve devrin hükümdarı Fahr al-Dîn Bahrâmşâh'ın övgüsüyle devam etmektedir. Bunu izleyen bölümde şair, sözün değeri ve şairliğin makamının yüceliğinden söz ettikten sonra, ahlâkî ve irfanî konulardaki görüşlerini açıklamaya ve bu hususlarda telkinlerde bulunmaya başlar. 20 makeden ibaret olan ve eserin esasını oluşturan bu bölümde, her makale bir konuya ayrılmıştır. Her makalenin sonunda, o konudaki görüşleri desteklemek ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere, küçük birer hikâyeye yer verilmiştir. Nizâmî, insanın Tanrının külfî iradesi karşısında kendi varlığından vazgeçerek herşeyi ile tamamen Mutlak Varlık'a teslim olması hususunun telkin edildiği birinci makalenin sonunda, dünyanın geçici olduğunu, bu yüzden insanın dünya malına bel bağlamamasını ve elinden geldiği ölçüde kazancından başkalarına vermesini şu şekilde öğütlemektedir:

يکدرهست آنچه بدو بنده ای   يك نفسست آنچه بدو زنده ای⁵
هرچه در این پرده ستانی بده   خود مستان تا بتوانی بده
باز هل این فرش کهن پوده را   طرح کن این دامن آلوده را
یا چو غریبان پی ره توشه گیر   یا چو نظامی ز جهان گوشه گیر

"Tutsak olduğun şey bir dirhem kadar değersiz, yaşamım bağladığın şey bir soluk kadar geçicidir. Bu dünyada ne kazanırsan ver; almaya değil, elinden geldiğince vermeye çalış. Şu eskimiş dünyadan elini eteğini çek, şu kirli eteği temizle. Ya garipler gibi kendine yol azığı hazırla ya da Nizamî gibi dünyadan yüzünü çevirip bir köşeye çekil".

Nizami bu tür ahlakî telkinlerde bulunurken oldukça samimidir ve yukarıda adının geçtiği beyitten de anlaşıldığı gibi kendisi de dünyadan elini eteğini çekerek gerçekten zahidâne bir yaşam sürmüştür. Bunu Mahzan al-Asrâr'daki daha birçok sözlerinden olduğu gibi, diğer eserlerindeki bazı ifadelerinden de anlamak mümkündür. Özellikle yaşamının son günlerinde bir köşeye çekilip kimseye minnet etmeden yaşayan şair bu hususta Husrav u Şîrîn'de şöyle der:

منم روی از جهان گوشه کرده   کفی پست جوین ره توشه کرده⁶
چو ماری بر سر گنجی نشسته   زشب تا شب بگردی روزه بسته
چو زنبوری که دارد خانه تنگ   در آن خانه بود حلوائ صد رنگ

"Ben dünyadan elini eteğini çekmiş, arpa ekemeği ile yetinen bir adamım. Hazinesinin üzerinde oturan bir yılanı benzerim; akşamdan akşama bir parça ekmele oruç tutarım. Ben daracık kovanında yüzlerce renkli helva bulunan arıya benzerim."

Yine Mahzan al-Asrâr'ın, hükümdarların kendilerine bağlı halka karşı adaletli davranmaları hususunun anlatıldığı ikinci makalesinde Nizamî, Tanrının hoşnutluğunu kazanmak için halkın gönlünün hoş tutulmasının gerekli olduğunu, halkın rahatı ve huzuru için hükümdarın sıkıntıya katlanmasını, insanlara karşı şefkat ve iyilik göstermesini şu şekilde öğütlemektedir:

⁵ *Kulliyât-i Hakim Nizamiyi Ganca'*, İntişârât-i Amîr-i Kabir, Tahran, İ.Ş. 1344, s. 53. Bu eseri bundan sonraki dipnotlarda "Külliyât" kısaltmasıyla göstereceğiz.

⁶ Külliyât, s. 130.

عمر بخوشنودی دلها گذار   تا ز تو خوشتود شود کردگار⁷
 سایه خورشید سواران طلب   رنج خود و راحت یاران طلب
 درد ستانی کن و درماند هی   تات رسانند بفرماند هی
 گرم شو از مهر و زکین سرد باش   چون مه و خورشید جوانمرد باش

"Ömrünü gönülleri hoş etmekle geçir ki Tanrı da senden hoşnut olsun. Seher vakti kalkıp ibadet edenlerin gölgesini ara; dostlarının rahatı için kendini sıkıntıya sok. Dert al, derman ver ki seni hükümdarlığa erdirtsinler. Sevgi bakımından sıcak, düşmanlık bakımından soğuk ol. Tıpkı ay ve güneş gibi cömert ol."

Mahzan al-Asrâr, İran edebiyatında ahlâkî-öğretici şiir türünün en mükemmel örneklerinden birisidir. Eser konusu gereği, Nizâmî'nin diğer mesnevilerine oranla, ifade bakımından, genellikle biraz kuru ve sıkıcı gibi görünürse de, gençlik ve yaşlılık dönemlerinin tasvir edildiği beşinci makale gibi oldukça parlak bölümleri de içermektedir. Bu bölümde şair, gençliğin ömrün en güzel çağı olduğunu, ancak yaşlanmadıkça gençliğin değerinin anlaşılamayacağını belirterek bu konuda oldukça ilginç ve orijinal benzetmeler yapmıştır. Bunlardan birisinde, "Gençlik ne kadar yakıcı bir ateş olursa olsun yaşamın tadı, yaşlılık ise acıdır. Genç fidan bahçenin süsüdür. Kuruyunca bahçıvan onu odun yapar. Taze daldan taze güller fışkırır; kuru odun ise kül olmaya mahkumdur. Siyah saçlar başın süsüdür. Altının ayarını kara taş (mihenik taşı) gösterir."⁸ diyerek yaşamın bu iki döneminin karşılaştırmalı bir tasvirini yapmaktadır.

Aynı bölümün devamında kanaatkar olmanın erdemi üzerinde duran Nizâmî, başkalarına el açmaktansa, çalışmak ve kendi gücüne güvenmek hususunda şu şekilde telkinde bulunmaktadır:

خاك خور و نان بخیلان مخور   خاك نه ای زخم ذلیلان مخور⁹
 بر دل و دست همه خاری بز   تن مز و دست بکاری بز
 به که بکاری بکنی دستخوش   تا نشوی پیش کسان دستکش

"Toprak ye de cimrilerin ekmeğini yeme. Mademki sen toprak değilsin, aşağılık kimselerin darbesini yeme. Kendi eline ve gönlüne hep

7 Külliyyât, s. 57.

8 Külliyyât, s. 65.

9 Külliyyât, s. 66.

diken batır da vücudunu mahvetme; bir işe el at. Kendini bir işe mah-kûm etmen, başkalarının önünde el açmandan daha iyidir."

NİZÂMÎ'NİN OĞLUNA VERDİĞİ ÖĞÜTLER

Nizamî, Mahzan al-Asrâr dışındaki diğer eserlerinde de zaman zaman bu türden ahlâkî ve öğretici nitelik taşıyan birçok öğüt ve telkinlerde bulunmuştur. Bunların önemli bir kısmını, şairin çeşitli vesilelerle oğlu Muhammed'e verdiği öğütler oluşturmaktadır. Bu öğütlerinde şairi, çocuğuna karşı seA^ecenliğini açıkça dile getiren, onun bilgili, iyi eğitim görmüş, erdemleri ile insanlara ve topluma yararlı bir birey olarak yetişmesini arzulayan ve bunun için de onu yönlendirmeye çaba gösteren tipik bir baba olarak görmekteyiz. Nizami, Husrav u Şîrîn mesnevisini tamamladığı sırada (576/1180) yedi yaşında olduğunu belirttiği oğlu Muhammed'e şu şekilde hitap etmektedir:

بین ای هفت ساله قره العین   مقام خویشان در قاب قوسین¹⁰
منت پر ورדם و روزی خدا داد   نه بر توانم من نام خدا باد
در این دور هلالی شادی خند   که خند یدیم ماہم روزکی چند
چو بدر انجمن گردد هلالت   بر افروزند انجم را جمالت
قلم در کش بحر فی کان هوائیست   علم بر کش بعلمی کان خدائیست
بناموسی که گوید عقل نامی   زہی فرزانه فرزند نظامی

"Bak! Ey benim yedi yaşındaki gözümün bebeği! Ey benim için "Kâ-ba kavsayn"¹¹ makamında olan yavrum! Seni ben besleyip büyüttüm ama rızkını Tanrı verdi. Senin üzerinde benim değil, Tanrının lütfu vardır. Bu çocukluk devrinde neşe ile gül, çünkü biz de birkaç gün gülmüştük. Sen yarın büyüüp ilim ve kemal sahibi olduğun zaman, meclislerde hikmet ve irfan ışıkları saçacaksın. Boş ve anlamsız şeylerden vazgeç; ilahî bir ilim öğrenmeye çalış ve öyle bir kemal sahibi ol ki akıllı kimseler, "Nizâmî'nin çocuğu ne kadar zeki" desinler."

Görüldüğü gibi burada Nizamî, bir taraftan sevecen bir babanın henüz oyun çağında bulunan yavrusuna gösterdiği hoşgörü ve anlayışı yansıtırken, diğer taraftan da eğitimin küçük yaşta başlaması gerekti-

¹⁰ Külliyyât, s. 402.

¹¹ "Araları iki yay aralığı kadar veya daha yakın oldu" anlamındaki Kur'ân âyeti olup (L(LIII, 9) Mi'râc gecesinde Hz. Muhammed'in Tanrıya yakınlık derecesinden kinayedir.

ğinin bilincinde olan bir eğitimci edasıyla ona öğütte bulunmakta ve yönlendirmeye çalışmaktadır.

Nizâmî, hamesinin üçüncü mesnevisi Laylî u Macnün'u yazmaya başladığı sırada (584/1188) ondört yaşına gelmiş olan Muliammed'e, bu kez daha ciddî bir ifade ile, artık oyun çağının geçtiğini, aklım başına toplayarak yükselmesini ve ün kazanmasını sağlayacak bir ilim öğrenmesini öğütlemiştir. Oğlunun da kendisi gibi şiire hevesli olduğunu gören şair, bu mesleğin kendisiyle olgunluğa eriştiğini vurgulayarak, şiir yerine dinî ilimler ya da tıp gibi yararlı bir ilimle uğraşması hususunda ona şu şekilde telkinde bulunmuştur:

ای چارده ساله قره العین	بالغ نظر علوم کونین ¹²
آروز که هفت ساله بودی	چون گلی بچمن حواله بودی
واکنون که بچارده رسیدی	چون سر بر اوج سر کشیدی
غافل مشین نه وقت بازیست	وقت هنراست و سر فرازیست
دانش طلب و بزرگی آموز	تابه نگرند روزت از روز
گرچه سر سروریت بینم	و آیین سخنوریت بینم
در شعر مپیچ و در فن او	چون اکذب اوست احسن او
زین فن مطلب بلند نامی	کان ختم شده است بر نظامی
نظم ار چه بمرتبت بلند است	آن علم طلب که سودمند است
در جدول این خط قیامی	میکوش بخویشتن شناسی
تشریح نهاد خود در آموز	کاین معرفتی است خاطر افروز
پیغمبر گفت علم علما	علم الادیان و علم الابدان

"Ey benim ondört yaşındaki gözümün bebeği, iki dünyanın, ilimlerine nazarı erişen oğlum! Yedi yaşında iken gül gibi çimenlerde oynar dururdun. Şimdi ise, ondört yaşına bastın, boyun servi gibi uzadı. Artık aklını başına topla; oyun zamanı değildir, hüner kazanıp yükselmek zamandır. İlim ara ve büyüklük öğrenmeye bak; öyleki seni günden güne daha ilerlemiş ve yükselmiş görsünler. Her ne kadar sende büyüklük arzusu ve şiir hevesi görüyorsam da, şiir ve şiir sanatları ile uğraşma; çünkü o Nizâmî ile artık olgunluğa erişmiştir. Gerçi mertebe bakımından

şiiirin değeri yüksektir ama sen yararlı bir ilme heves et. Kendini tanı-
maya ve kendi beden yapını (anatomini) öğrenmeye çalış; çünkü bu
insanın gönlünü aydınlatan bir ilimdir. Peygamber, "İki ilim vardır, biri
dinlerin ilmi, diğeri bedenlerin ilmidir" demiştir."

Ayrıca şair oğlunu, hangi meslekte olursa olsun olgunlaşması ve
işinin ehli olması gerektiği hususunda da uyarmakta, usta bir eyerci
olmanın kötü bir külahçı olmaktan daha iyi olacağını söyleyerek sözünü
şu şekilde bitirmektedir:

گفتن زمن از تو کار بستن بیکار نمی توان نشستن¹³

"Söylemesi benden, dinlemesi ve ona göre hareket etmesi senden;
(sözün kısası) işsiz güçsüz oturamaz."

Burada Nizami, bir baba olarak kendi oğluna bu öğütlerde bulu-
nurken, diğer taraftan aynı yaş grubundaki gençlerin hepsine de bir
eğitimbilimci gibi mesaj vermekte ve onları yönlendirmektedir.

Nizâmfnin, Haft Paykar adlı mesnevisinde de oğlu Muhammed'e
çeşitli konularda uyarılarda bulunduğunu, yararlı ve yol gösterici öğüt-
ler verdiğini görmekteyiz. Şair, bu eserini yazmaya başladığı sırada artık
ondokuz-yirmi yaşlarında bir delikanlı olan oğlunu, arkadaş seçiminde
dikkatli olması, iyi kimselerle arkadaşlık etmesi hususunda ikaz etmekte
ve insanın arkadaşının iyi ya da kötü olmasının sonuçta kendisini de
etkileyeceğini şu şekilde belirtmektedir:

ای پسر هان وهان ترا گفتم	که تو بیدار شو که من خفتم ¹⁴
سکه بر نقش نیکنای بند	کز بلندی رمی بچرخ بلند
صحبتی جوی کز نکو نامی	در تو آرد نکو سرانجامی
همنشینی که نافه بوی بود	خوبتر زانکه یافه گوی بود
عیب یک همنشست باشد و بس	که افکند نام زشت بر صد کس

"Ey oğul, sana söylüyorum; sakın benim gibi gafil olma, uyanık
ol. Yücelik bakımından feleğe ulaşmak için, sikkeyi iyi adlılık yazısıyla
bastır. İyi ün sahibi kimselerle sohbet etmeye bak ki sonunda sende

13 Külliyyât, s. 457.

14 Külliyyât, s. 626.

iyilik m»ydana getirsin. Ağzı kötü kokan Lir arkadaş, boş ve anlamsız konuşan birisinden daha iyidir. Bir sohbet arkadaşının kusuru, yüz kişinin adına leke sürmeye yeter de artar."

Nizami, cevheri yaradılıştan kötü olan insanlardan hiç kimseye yarar gelmeyeceğini, bunlardan vefa beklemenin boş bir hayal olacağını belirterek oğlunu bu tür insanlardan uzak durması hususunda şu şekilde uyarmıştır:

گوهر نیک راز عقد مریز و آنکه بد گوهرست از و بکریز¹⁵
 بد گهر با کس وفا نکند اصل بد در خطا خطا نکند
 اصل بد با تو چون شود معطی آن نخواندی که اصل لایخطی
 کردم از راه آنکه بد گهرست ماند نش عیب و کشتنش هنرست

"iyi mücevheri gerdanlıktan çıkarıp atma; kötü olandan kaç, yanında durma. Cevheri kötü olan kimseye vefa göstermez; aslı bozuk olan hatada kusur işlemez. Kötü asıllı sana nasıl iyilik ve bağışta bulunabilir? Sen hiç "cevher yanılmaz" sözünü okumadın mı? Aslı kötü olduğu için, akrebi öldürmek hüner, sağ bırakmak kusurdur."

Şair bu bölümde ayrıca bilgi ve beceri öğrenmenin yararlarından söz ederek, hünerli insanın bütün kapıları açabileceğini, bilgiden nasibi olmayan kimsenin ise her zaman geri kalacağını belirtmekte, oğluna çalışıp çabalayarak bilgi ve beceri kazanmasını şu şekilde öğütlemektedir:

هنر آموز کز هنر مندی در گشائی کنی نه در بندی¹⁶
 هر که ز آموختن ندارد ننگک در بر آرد ز آب و لعل از سنگک
 وانکه دانش نباشدش روزی ننگک دارد زدانش آموزی
 ای بستیز طبع کاهل کوش که شد از کاهلی سفال فروش
 و ای بسا کوردل که از تعلیم گشت قاضی القضاة هفت اقلیم

"Hüner öğrenmeye bak çünkü hüner sayesinde kapı kapatan değil, kapı açan olursun. Öğrenmekten utanç duymayan kimse sudan inci,

15 Külliyât, s. 627.

16 Külliyât, s. 627.

taştan lâl çıkarır. Bilgiden nasibi olmayan kimse ise bilgi öğrenmekten utanç duyar. Nice çabuk kavrayışlı kimseler tembellik yüzünden çanak çömlek satıcısı, nice anlayışı kıt insanlar da bilgi sayesinde yedi iklimin başkadısı olmuştur."

İnsanın manevî bakımdan ölümsüzlüğe kavuşması için herşeyden önce kendi varlığını tanımasının gereğine işaret eden Nizamî, bunun ruh ve akıl sayesinde mümkün olabileceğini belirterek bu hususta oğluna şunları söylemektedir:

تا خوری آب زندگی بقیاس ¹⁷	خویشتن را چو خضر باز شناس
جان با عقل با جان است	آب حیوان نه آب حیوانست
عقل جانست و جان ماتن او	جان چراغست و عقل روغن او
جان با عقل زنده ابدیست	عقل با جان عطیه اخدیست

"Bengisuyu içip ölümsüzlüğe kavuşmak için tıpkı Hızır gibi kendi kendini tanı. Bengisu, "yaşatan su" değil, "akıllı can ve canlı akıl" demektir. Can lamba, akıl da onun yağıdır. Akıl can, bizim canımız ise onun bedenidir. Canlı akıl Tanrının bağışı, akıllı can ise sonsuz yaşamdır."

Nizâmî'nin Husrav u Şîrîn, Laylî u Macnûn ve Haft Paykar'da oğluna vermiş olduğu bu öğütler, her hangi bir babanın çocuğuna telkince bulunabileceği sıradan öğütler olmasının ötesinde, bir bakıma bu büyük şairin, ideal ve olgun iusanda bulunmasını arzu ettiği meziyetleri göstermesi ve düşlediği toplum yapısını yansıtmaya açısından önem taşımaktadır. Ayrıca şairin içinde yaşadığı toplumun değer yargıları ve ahlâk anlayışına ışık tutması bakımında da ilgi çekicidir.

Nizâmî'nin ahlâkî ve öğretici nitelikteki görüşlerinin daha çok Maljzan al-Asrâr'da yoğunlaştığını daha önce belirtmiştik. Ancak hamsenin son mesnevisi olan İskandar-nâma'de de bu türden öğüt ve telkinlere oldukça sık rastlanmaktadır. Şair, özellikle bu destanı mesnevinin birinci bölümü olan Şaraf-nâma'de, asıl hikâyeye başlamadan önce, konu başlığının hemen ardından iki beyitlik bir "sâkî-nâma" kısmı ile onu izleyen "andarz" başlığı altında bir bölüme yer vermektedir. Her iki bölümde de şair, okuyucuyu anlatacağı hikâyeye hazırlamak üzere çeşitli konulara değinmekte, bu arada birtakım hikmetli sözler söylemeyi ve zaman zaman da öğütler vermeyi ihlal etmemektedir. Şaraf-nâ-

ma'deki' eğitici ve öğretici nitelikteki bu tür öğütlerden birkaçını burada örnek olarak göstermeye çalışacağız.

"İnsan kendisine birşey sorulmadıkça konuşmamalıdır" diyen Nizâmî, eski eğitim anlayışının az konuşmayı ve konuşmaktan çok dinlemeyi telkin eden önemli bir yönüne işaret ederek şunları söylemektedir:

سخن تا نپرسند لب بسته دار   گهر نشکنی تیشه آهسته دار¹⁸
نپرسیده هر کو سخن یاد کرد   همه گفته خویش را باد کرد

"Sana birşey sorulmadıkça ağzını açma; cevberi kırarsın, keseri yavaş vur. Kim kendisine birşey sorulmadan konuşursa, o bütün söylediklerini yele vermiş olur."

Şair, insanın uğradığı felâketler karşısında ümitsizliğe kapılmamasını, dayanma hücünü kaybetmeden sıkıntılardan kurtulmaya çabalamasını şu şekilde öğütlemektedir:

بهنگام سختی مشو نا امید   کز ابرسیه بارد آب سپید¹⁹
در چاره سازی بخود در میند   که بسیار تلخی بود سودمند
گره در میاور بر ابروی خویش   در آینه فنج بین روی خویش

"Sıkıntıya düşünce umudunu kaybetme, çünkü kara buluttan ak su damlacıkları (yağmur) yağar, Çare arama kapısını kendi yüzüne kapatma, çünkü acı olan birçok şey yararlıdır. Kaşlarım çatma da ferahlık aynasında kendi yüzünü gör."

Dünyada iyi ün sahibi olmak için bütün kötülüklerden arınıp iyiliklere yönelmenin gerekli olduğunu vurgulayan Nizâmî, iyi adlılık elbisesini giyebilmenin ancak diğer bütün kötü elbiselerin çıkarılmasıyla mümkün olabileceğini şöyle ifade etmektedir:

به از نام نیکو دگر نام نیست   بد آنکس که نیکو سر انجام نیست²⁰
چو میخواهی ای مرد نیکی پیسند   که نای بر آری بنیکی بلند
یکی جامه در نیکنای بپوش   بنیکی دگر جامه ها میفروش

18 Külliyyât, s. 856.

19 Külliyyât, s. 918.

20 Külliyyât, 3. 1021 v.d.

"İyiün kazanmaktan daha iyi bir isim yoktur., Sonu iyi olmayan kimse kötüdür. Ey iyilikten hoşlanan adam, eğer yücelikle iyi bir ün kazanmak istersen sırtına bir iyilik elbisesi giyin; iyilik elbisesi sayesinde diğer elbiseleri sat gitsin".

Şiirlerinde insanın günlük yaşamına ilişkin hemen hemen her konuya değinen Nizamî, bir kimsenin geliri ne kadar çok olursa olsun parasını tutumlu harcamasını tavsiye etmekte, ancak ne açlıktan sağlığı bozulacak ölçüde cimri davranmanın ne de yaşlılıkta başkalarına el açacak kadar savurganlıkta bulunmanın doğru olmadığını şu şekilde vurgulamaktadır:

مکن خرج را رود باران تست ²¹	اگر دخل خاقان چین آن تست
ز بهر کسان نیز چیزی بنه	بخور چیزی از مال و چیزی بده
بپیرانه سرید بود نیستی	مخور جمله ترسم که دیر ایستی
که گردی ز ناخوردگی دردمند	در خرج بر خود چنان در میند
که آبی زیهوده خواری برنج	چنان نیز یکسر مپرو از گنج
که باشد میانه نه اندک نه بیش	باند ازه ای کن بر انداز خویش

"Eğer gelirin Çin hakanının geliri kadar bile olsa, o senin yağmurun durumundadır (yağmur gibi yağmaktadır); sen onu ırmak gibi akıtma. Malının bir kısmını ye, birazını bağışla ve bir kısmını da muhtaç kimselelere ayır. Yemek yememekten dolayı hasta olacak kadar harcamanı kısıtlama. Çok fazla yemekten dolayı sıkıntıya düşecek kadar da parayı saçıp savurma. Harcamanda öylesine ölçülü ol ki vücudun ne sıska kalsın ne de şişmanlasın."

Daha önce de belirtildiği gibi, Nizami İskandar-nâma'de İskender'i bir taraftan dünyanın dört tarafını gezmiş ve ülkeler fethetmiş, güçlü, adaletli ve mağrur bir hükümdar, diğer taraftan sanatçılara, bilimlere ve filozoflara değer veren ve onlarla çeşitli felsefi tartışmalara giren bir filozof olarak tasvir etmiştir. Hatta şair daha da ileri giderek İskender'i İran'daki ateşperestliğe ait kurumları ortadan kaldırıp onun yerine tek tanrılılık dinini yerleştiren bir peygamber olarak canlandırmıştır.

21 Külliyyât, s. 1082.

İskender, özellikle eserin ikinci bölümü olan İkbâl-nâma'de hem bir filozof hem de bir peygamber olarak sembolize edilmiştir. Hırad-nâma adıyla da bilinen bu bölümde İskender zaman zaman dünyanın yaratılışı gibi bilim ve felsefenin her çağda meşgul olduğu temel meseleler üzerinde Aristo, Eflatun ve Sokrat gibi büyük Yunan filozofları ile tartışmalara girer, onlara çeşitli sorular sorar. Onlar da bu sorulara cevaplar verirler. Değişik felsefe akımlarının temel felsefe sorunları hakkındaki görüşlerinin birer özeti olarak tanımlanabilecek bu tartışmalar, İkbâl-nâma'nın ilginç bir bölümü oluşturmaktadır.

Nizâmî'nin felsefi konulardaki bilgisinin genişliğini gösteren bu tartışmaların ardından aynı filozofların, peygamberlik makamına erişen İskender'e yazdıkları çeşitli konulardaki öğütleri içeren, "Şırad-nâma-i Aristo", "Şırad-nâma-i Aflâtün" ve "Hırad-nâma-i Sokrât" gibi bölümler gelmektedir. Her birisine küçük birer "pand-nâma" (öğüt kitabı) diyebileceğimiz bu bölümlerde Nizami, ideal bir hükümdar olarak tasavvur ettiği İskender'e, adı geçen filozofların diliyle türlü uyardarda bulunmakta ve öğütler vermektedir. Ele aldığımız konuya ışık tutacağı düşüncesiyle bunlardan birkaç örnek vermeyi uygun görüyoruz.

İkbâl-nâma'de aynı zamanda İskender'in veziri olarak gördüğümüz Aristo, bu büyük hükümdara, kazandığı zaferlerden, ulaştığı devlet ve ikbalden dolayı mağrur olmamasını, bunların Tanrının birer lütfü olduğunu bilerek sertlikten ve zulümden kaçınmasını şu şekilde öğütlemiştir:

بهر دولتی کا وری در شمار سجودی کن پیش پروردگار²²
 بیبر وزی خود قوی دل مباش ز ترس خدا خبیج غافل مباش
 خدا ترس را سازگار است بخت بود نا خدا ترس را کار سخت

"Elde ettiğin her devlet ve ikbalden dolayı Tanrının huzurunda secdeye kapan. Kendi kazandığın zafer yüzünden katı ve taş kalpli olma; Tanrı korkusunu hiç aklından çıkarma. Tanrıdan korkmanın talihi yaver gider. Tanrıdan korkmayanın ise işi güçleşir."

İskender'e adaletli bir hükümdar olmayı telkin eden Aristo, eskiden kin duyulan bir kimse yüzünden, onun soyunu ortadan kaldırmanın adil bir davranış olmayacağı, herkesin kendi işlediği suçlardan sorumlu tutulması gerektiği hususunda şöyle uyarıda bulunmaktadır:

گرت با کسی هست کین کهن
 نر'ادش مکن یکسر از بیخ و بن²³
 برادر بچرم برادر مگیر
 که بسن فرق باشد زخون تا بشیر
 مزن درکس از بهرکس نیش را
 پهای خود آویز هر میش را

"Eğer senin birisine karşı eski bir düşmanlığın varsa, bu yüzden onun kökünü kurutma. Bir kardeşin suçundan öbür kardeşi sorumlu tutma; çünkü kan ile süt arasında çok fark vardır. Kimsenin yüzünden bir başkasının canını yakma. Her koyunu kendi bacağından as."

Aristo, İskender'e, Tanrının kendisini dünyada adaleti sağlamak için yarattığını söyleyerek, zulümden kaçınmasını çünkü zulmün, sonunda zulmeden kimseye zarar vereceğini şu şekilde telkin etmektedir:

رهاکن ستم را بیکبارگی
 که کم عمری آرد ستمکارگی²⁴
 شه از داد خود گر پشیمان شود
 ولایت زبیداد ویران شود
 ترا ایزد از بهر عدل آفرید
 ستم ناید از شاه عادل پدید
 نکو رای چون رای را بد کند
 چنان دان که بد در حق خود کند

"Zulmetmekten derhal vazgeç; çünkü zulüm ömrü kısaltır. Eğer bir padişah kendi adaletinden pişmanlık duyacak olursa, memleket onun yüzünden harap olur. Tanrı seni adalet için yarattı; adaletli bir padişah zulmetmez. Bil ki iyi düşünce ve görüş sahibi bir kimse kötülük düşünecek olursa, kendi kendisine kötülük yapmış olur."

"Hırad-nâma-i Sokrât" bölümünde de Nizamî, Sokrat'ın diliyle İskender'i cömertlik, bağışta bulunma, az yiyip içme, insanlara karşı yumuşaklık ve sevecenlik gösterme, kan dökücü olmama gibi konularda uyarmakta ve ona filozofça öğütlerde bulunmaktadır. Dünyayı ele geçiren bir hükümdar bile olsa, sonunda onun da bir insan olduğunu, ağgöz-lülük yapmayıp elindeki ile yetinmesini şöyle öğütlemiştir:

حریصی مکن کاین سرای تون نیست
 وزو جز یکی نان برای تون نیست²⁵
 بیک قرصه قانع شو از خاك و آب
 نه ای بهتر آخر توز آفتاب
 خدائست روی از خورش تاقتن که
 در گاو و خر شاید این یافتن
 کسی کو شکم بنده شد چون ستور
 ستوری برون آید از ناف گور

23 Külliyyât, s. 1248.

24 Külliyyât, s. 1251.

25 Külliyyât, s. 1257.

"Açgözlülük yapma çünkü bu dünya senin değildir ve ondan bir ekmekten fazlasını elde edemezsin. Dünyada bir ekmekle yetin; nihayet sen güneşten daha üstün değilsin. Yiyip içmekten yüz çevirmek Tanrılık özelliğidir. Yiyip içme özelliği ise öküz ve eşekte bulunur. Dört ayaklı hayvanlar gibi midesinin tutsağı olan bir kimse (kıyamet günü) mezar-
dan hayvan olarak çıkar."

Sayılarını daha da çoğaltabileceğimiz bu tür örneklerden anlaşılacağı üzere, değişik konularda yazılmış olmakla birlikte, Nizâmî'nin hamesini oluşturan beş mesnevi de ahlâkî-öğetici ye eğitici nitelikte birçok mesajlar içermektedir. Böylece Nizâmî İran edebiyatında romantik ve destanı mesnevi türünün olduğu kadar, kendisinden önce köklü bir geçmişi bulunan "pand u andarz" türünün de en güçlü temsilcilerinden birisidir.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmed, "Nizami", *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1962.
- Dastgirdî, Vahîd, *Gancîna-i Gancavi ya daflar-i haftum-i Hakim Nizâmî-yi Gancavi*, Tahran, h.ş. 1318.
- Gancavî, Nizâmî!, *İkbül-nâma*, yayın. Vahid-i Dastgirdî, Çâphâna-i Armağan, Tahran, h. ş. 1317.
- , *Külliyâtü Hamsa-i Hakim*, Nizâmî-yi Ganca'i, yayın. İntişârSt-i Amır-i Kabir, Tahran, h.ş. 1344.
- , *Şaraf-nâma*, yayın. Valîd-i Dastgirdî, Matba'a-i Armağan, Tahran, h.ş. 1316.
- Gençosman, M. Nuri, *Mahzeri-i Esrar*, M.E.B. Dünya Edebiyatından Tercümeler, Şark-İslâm Klâsikleri: 13, Ankara, 1946.
- Mu'în, Muhaoimed, *Tahll-i Hafî Paykar-i Nizâmî, bahş-i avval*, Tahran, h.ş. 1338.
- Resûzâde, Mehmet Emin, *Azerbaycan Şairi Nizâmî*, M.E.B., Ankara, 1951.
- Şafâ, Zabîhullâh, *Ganc-i Suhan*, I I . cilt 2. bs. Tahran, h.ş. 1340.
- , *Târlh-i Adabiyât dar Iran*, I I . cilt 6. bs. Tahran, h.ş. 1363.
- Sevsevil, Sahri, *Hüsrev ve Şirin*, 2. bs., M.E.B. Dünya Edebiyatından Tercümeler, Şark-İslâm Klâsikleri: 29, İstanbul, 1967.

Şafak, Rızâ-zâde, *Târîh-i Adabiyât-i İran*, 2. bs., Tahran, h.ş. 1352.

Tarlan, Ali Nihat, *Leylâ ile Mecnun*, M.E.B. Dünya Edebiyatından Tercümelere, Şâik-îslâm Klâsikleri: 3, İstanbul, 1943.

Ünver, İsmail, *Ahmedî; İskender-nâme*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.